

İRƏVANDA AZƏRBAYCAN MƏTBUATI (1914-1988)

İrəvanda kitab nəşri dövrü mətbuata nisbətən daha əvvəl yaranmışdır. Belə ki, İravan İslamiyyə məktəbinin türk dili müəllimi Məhəmməd Vəli Qəmərlinin “Atalar sözü” kitabı İrəvanda “Edilson” mətbəəsində 1899-cu ildə nəşr edildiyi halda, ilk dövrü mətbuat orqanı olan “Leylak” (“Lək-Lək”) adlı məcmuə 15 il sonra 22 fevral 1914-cü ildə İrəvanın tanınmış ziyalıları Mir Məhəmməd Mir Fətullayev və Cabbar Əsgərzadənin nəşriyyəti və redaktoruluğu ilə çap olunmuşdur. Onu da qeyd edəək ki, “Leylak” jurnalının nəşrinə qədər İrəvanda Azərbaycan mətbuati ənənəsinin olması haqqında hələlik heç bir məlumat yoxdur.

Cəmi beş ay nəşr edilmiş “Leylak” məcmuəsi elə həmin ildə 1914-cü ilin iyun ayının 30-da özünün sonuncu 12-ci nömrəsində bir sıra səbəblər üzündən bir daha çıxmayacağı və gələcəkdə daha mükməllək, daha bö-yük həcmli jurnalla əvəz ediləcəyini elan etməsinə baxmayaraq, jurnal bir daha nəşr edilməmişdir.

“Leylak” də “Molla Nəsrəddin” kimi səkkiz səhifəlik idi. “Leylak”ın beş ay ərzində işiç üzü görən nömrələrini ardıcıl izlədikdə onun “Molla Nəsrəddin”nin ideya və dəst-xəttinə sədiq qaldığı bir daha aydın olur.

“Leylak”ın nəşri dayandırıldıqdan sonra şair və publisist Əli Hacı Zeynalabinzadə Rəhimovun (“Məhzun”) müdiriyyəti, mühərriyyəti və İrəvanın tanınmış maarif fədalilərindən olan Həsən Mirzəzadə Əliyevin nəşriyyəti ilə 1917-ci ildə yanvar ayının 7-də “Bürhani-həqiqət” adlı yeni bir məcmua işıq üzü görmüşdür. “Leylak” kimi “Bürhani-həqiqət”in də ömrü uzun sürməmişdi. Elə həmin il - 1917-ci il iyun ayının 29-da cəmi 9 nömrəsi çapdan çıxan “Bürhani-həqiqət”in də fəaliyyəti dayandırılmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ister inqilabından əvvəl, istərsə də inqilabdan sonra İrəvan ziyalıları Zaqafqaziya və başqa şə-hərlərdə Azərbaycan və rus dilində nəşr olu-nan “Əkinçi”, “Ziya”, “Molla Nəsrəddin”, “Tu-ti”, “Kaşküt”, “Yoldaş”, “Pravda”, “Bakinskiy raboçiy”, “Yeni yol”, “Kafkazkiy raboçiy list-ko”, “Gənc işçi”, “Yeni fikir”, “Yeni kənd”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Dan ulduzu”, “İşiq”, “Ədəbiyyat”, “Azərbaycan müəllimi”, “Şərq qapısı” və s. kimi bütün qəzet və jurnallarla tanış idilər. Məlumat üçün onu da bildirek ki, Trifidsə nəşr olunan “Dan ulduzu” jurnalı Tiflis və İrəvan YTƏK-in birgə mətbuat orqanı idi. Bu jurnal və qəzetlər vasitəsilə İrəvanda yaşayan azərbaycanlı ziyalıları dövrün milli, mədəni, sosial-siyasi, iqtisadi məsələlərilə yaxından tanış olur, sanki Azərbaycanla birgə yaşayırdılar.

1917-ci il iyun ayının 29-da “Bürhani-həqiqət” məcmuəsinin nəşri dayandıqdan sonra İrəvanda Azərbaycan mətbuatının olması haqqında professor Nazim Axundov “Azərbaycanda dövrü mətbuat (1832-1920)” adlı bibliografik məlumat kitabında 1920-ci ildə İrəvanda “Cavanlar Şurası” adlı qəzetin azərbaycanlı ziyalıların milli şurası tərəfindən nəşr olunduğunu qeyd edir. Tədqiqatçı-alm İsrəfil Məmmədov isə İrəvanda “Cavanlar şurası” adlı mətbuat orqanının 1920-ci il-də deyil, 1917-ci ildə işiç üzü gördüyünü qeyd edir. İ.Məmmədovun “Cavanlar şurası”nın 1917-ci ildə nəşr edildiyi barədə verdi-yi məlumat daha inandırıcıdır. Çünki 1918-1920-ci illərdə ermənilərin İrəvanda və eyni zamanda “Ermənistan”da azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qətləmlər zamanı azərbaycanlı əhəlinin bir qismi amansızcasına qətlə yetirilmiş, bir qismi isə xilas olmaq üçün Azərbaycana və müxtəlif ölkələrə sığınmış-dılar.

1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti quruldu. Hakimiyyətə başı-na kommunist cildinə girmiş daşnaqlardan daha məkrli, daha siyasətbaz adamlar gəldi. Onlar özərlərinin anti-türk siyasətini bölshevik mərkəsi altında daha inçe üsullarla həyata keçirməyə başladılar. Amca iqtisadi cəhdəndən Azərbaycanı tam asılı olduqları üçün öz çirkin məqsədlərini açıq şəkildə həyata keçirə bildirdilər. Bunu sosial-siyasi həyatın bütün sahələrində görmək olardı.

Bütün respublikalarda olduğu kimi, Ermənistanda da ilk növbədə kommunist-bolshevik mətbuatı yaratmaq məsələsi zəruri idi. Vaxtilə İrəvan əhalisinin əksəriyyətini təşkil edən Azərbaycan türkləri indi “azsayıl xalqlar” statusu ilə yaşayırdılar. 1922-ci ildə Zaqafqaziya Ölkə Komitəsinin qərarı ilə EK(b) MK-nin nəzdində “Azsayıl xalqlar şö-bəsi” yaradılmışdı. Bu şöbədə çalışan qey-rətli Azərbaycan ziyalıları millətin hüquqlarının müstəmədi şəkildə pozulduğunu görür və onların qarşılaşdıqları problemlər haqda rəsmi şəkildə yuxarı orqanlara müraciət edirdilər. Günün ən vacib problemləri sırasın-da Azərbaycan dilində mətbu orqanını ol-maması məsələsi azərbaycanlı ziyalıları il-də çox düşündürürdü. 1921-1922-ci illərdə qəzet nəşr etmək o qədər də çətin deyildi. Bu səbəbdən də İrəvanda 1921-ci ildə “Kommunist” (azərbaycanca) qəzeti nəşr edilməyə başlandı. Aparılan araşdırlmalarında məlum olur ki, Azərbaycan dilində “Kommunist” qəzeti 1921-ci ilin yanvarın-dan fevral ayının 8-nə qədər nəşr olunmuşdur. Qəzetin redaktoru Həmid Qənzizadə idi. 1921-ci ilin fevral ayının ortalarında erməni daşnaqları İrəvanda iğtişaş yaradaraq Azer-baycan dilində nəşr olunan “Kommunist” qəzetinin redaksiyasını yandırmış, qəzetin fəaliyyəti dayandırılmışdır.

1922-ci ildə Azərbaycan ziyalılarının, xü-susilə Bala Əfəndiyevin təşəbbüsü və re-daktorluğu ilə “Rəncbər” adı ilə həftədə bir dəfə yeni bir qəzet nəşr edilməyə başlandı. “Rəncbər” qəzeti də davamlı nəşr olunmadı. Qəzetin cəmi 63 nömrəsi işiç üzü görmüşdür. Ermənistanın ilk Maarif Komissarı, son-ralar isə EK (b) P MK-nin katibi olmuş Aşot Ohanesyan heç bir obyektiv səbəb olmadan abunəçi azlığını bəhanə gətirərək Azerbay-can dilində nəşr olunan “Rəncbər” qəzetinin bağlanmasına sərməncə vermişdir. 1922-ci ilin dekabrında “Rəncbər” qəzetinin nəşri dayandırıldı.

“Zəngi” qəzeti 1927-ci ildə 46-ci nömrə-sində nəşr olunmasının ikiliyyəi münasibəti ilə “iki bayram” adlı redaksiya məqaləsinə yazır: “Ermənistanda sura hökumətli qurulducu-nun sonra İrəvanda türkçə həftəlik “Kommun-ist” qəzetəsinin nəşrinə başlanıldı. Qəzetin nəşri bir neçə ay davam etdikdən sonra bezi səbəblərə görə qəzetin bir neçə ayıdan sonra isə “Rəncbər” qəzetəsinin nəşrinə başlanıldı. O da bir neçə ay davam etdikdən sonra qapandı”. Bununla da azərbaycanlı əhəli yenidən ana dilii mətbuat orqanından

məhrum edildi.

Uzun onilliklər boyu Zaqafqaziya da mətbuat və kitab nəşrinin erməni məmurlarının inhisarında olması mədəniyyətimizə də ağır zərbələr vurmuşdur. Ermənilər azərbaycanlı-larla qarşı bütün sahələrdə siyasi-mənvəi terroru hər zaman ardıcıl şəkildə davam et-dirmişlər.

Ermənistanın şovinst hakim dairələri İrəvan-da yaşayan azərbaycanlıların qəzet nəşr etdirmək iqtidarında olmadıqlarını bəhanə gətirərək, azərbaycanlı oxucuları uzun müd-dət ana dilində mətbu orqandan məhrum et-dilər.

Halbuki, Ülk(b)P Zaqafqaziya ölkə komitəsi və onun mərkəzi orqanı olan “Zarya vostoka” (“Şərçin şəfaqı”) qəzeti göstərir ki, “Azərbaycan mətbuatı öz kemiiyyət və keyfiyyətinə görə Zaqafqaziya da birinci yer-i tutur”. Çünki 1920-ci ildən Bakıda “Bakinskiy raboçiy” (rus dilində), “Kommunist” azərbaycanca, “Kommunist” (ermənəcə) nəşr edil-ri. Bu azmış kimi, 1920-ci ildən Şuşada ermənicə “Kəndli kommunaı” qəzeti nəşr edil-ri.

Bu iki tutarlı fakta baxmayaraq, yenə Zaqafqaziya Ölkə Komitəsi İrəvanda və Batumi-də Azərbaycan dilində nəşr olunan qəzet-lərin nəşrinin dayandırılması haqqında qərar qəbul etdi. İrəvanda yaşayan azərbaycanlı əhəlinin isə qəzet nəşrinə olan tələbatı gün-dən-günə artırdı.

Bir qrup İrəvan ziyalıları, xüsusən “Azsayıl xalqlar şöbəsi”nin müdiri Bala Əfəndi-yev dəfələrlə EK (b) P MK-ya Azərbaycan dilində mətbu orqanın yaradılması haqqında rəsmi şəkildə müraciət etsələr də, erməni şovinst dairələri buna icazə verməmişdilər. Amma Bala Əfəndiyevin və Mustafa Hüseynovun siyasi iradəsi, qətiyyəti, uzunmüddət-li gərgin mübarizəsi sayəsində Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi tərəfindən 28 noyabr 1924-cü ildə qəzetin “Zəng-i” adı ilə nəşr olunmasına icazə verilir.

“Zəngi” qəzeti 21 dekabr 1926-ci il sayında yazır: “Ermənistanda Şura Hökuməti qurul-duğu zamanlarda İrəvanda “Kommunist”, bilaxirə “Rəncbər” adında qəzetlər çıxmışda idi. Fəqət qəzetlərin davam etdirilməsi üçün ən ziyadə məddi cəhətin olmaması ikinci məsələyə də mane olurdu. Cümhuriyyətim-zin təsərrüfatı artmış və Ermənistanda yeni-dən bir türk qəzetinin çıxmasını meydana çat-dırırdı. Buna görə də Ermənistan K(b)P MK nəşri əfkan olmaq üzrə “Zəngi” adında qəze-ti nəşrə başlamışdır”. Əldə etdiyimiz melu-matlandırın məlum olur ki, bu qəzetin də nəşr edilməsinə Aşot Ohanesyan mane olmuşş. Amma “Zəngi” qəzeti bu haqda ya-za bilmirdi. “Zəngi”nin xələfi olan “Qızıl şə-fəq” qəzeti 1937-ci ildə yazır: “Ölkənin siya-si-iqtisadi inkişafı, kütlələrin və o cümlədən azərbaycanlı kütlələrin siyasi aktivliyinin yüksəldilməsi türk (Azərbaycan) dilində qə-zet nəşr etmək məsələsini yenidən irəli sür-müşdür. Ülk(b)P Zaqafqaziya Ölkə Komite-si millətçi əksinqılbaçı Aşot Ohanesyanın millətçi fikrini rədd edərək 1924-cü ildə “Zəngi” qəzeti nəşr etməyi qərar aldı”. 29 noyabr 1924-cü ildə 2 səhifədən ibarət olan “Zəngi” qəzetinin ilk sayı işiç üzü görür. Qə-zətdə “Zəhmətkeş” adı ilə nəşr həmin “iki bayram” adlı məqalədə “Zəngi” qəzetinin nədənsə 1925-ci il noyabr ayının 29-da nəşr edildiyi qeyd edilmişdir. Amma aparılmışı araşdırmalarda və əldə etdiyimiz “Zəngi” qəzetinin ilk nömrəsindən aydın olur ki, 1925-ci ildə deyil, 29 noyabr 1924-cü ildə işiç üzü görmüşdür. “Zəngi” qəzetinin nəşri ideyasını gerçəkləşdirən və qəzetin ilk baş redaktoru Bala Əfəndiyev olmuşdur. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, Bala Əfə-ndiyev İrəvan şəhərinin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etmiş, burada yaşayan azər-baycanlıların mənvəi atması olmuşdur. Onun İrəvanda yüksək vəzifələrdə çalışması ona dövlət idarələri qarşısında azərbaycanlı əha-linin problemlərini qoymağa və bu problemlərin həllinə nail olmağa imkan yaratmışdır. O, Azərbaycanda başlanan latin əlifbası hərəkatının İrəvanda rəhbəri olmuş, teatrın, anadilii mətbuatın, azərbaycanlıların savadlan-ması və yeni türk əlifbasının həyata keçirilməsi işində tükenməz bir enerjii ilə çalış-mışdır. Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 4-cü ildönümü gününə nəşrə başlayan “Zəngi” qəzeti Bakıda nəşr olunan qəzetlər kimi, ya-rı ərəb əlifbası, yanı latin qrafikası ilə nəşr edilirdi. Redaktor qrafası yerində “Heyətİ təhririyyə” yazılırdı. Qəzetin süttünlannda hə-kim məsləhətləri, kənd təsərrüfatının yeni üsullarla qurulması, aqronom məsləhətləri və s. kimi məsləhət və göstərişlər verən mə-qalələr dərc olunurdu. Qəzet İrəvanda azər-baycanlı əhəli arasında savadsızlıqın aradan qaldırılmasına, yeni türk əlifbasının həyata keçirilməsinə, maarif və təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Bu mətbu orqan azər-baycanlı əhəlinin qarşılaşdıqları problemlə-rin həll edilməsində, hüquqlarının qorunma-sında çox böyük rol oynayırdı.

Sosial həyatın ələ bir sahəsi yox idi ki, “Zəngi” qəzeti həmin sahəyə nüfuz etməsin. Azərbaycan dilində yeganə mətbuat orqanı olan bu qəzet İrəvanda yaşayıb-yaradan azərbaycanlı ziyalıları üçün bir növ tribun rolu-nu oynayırdı. Araşdırmalarda məlum olur ki, “Zəngi” qəzeti 1924-cü ildən tarixdən 1927-ci ilin de-kabr ayının sonuna qədər həftədə bir dəfə nəşr olunmuşdur. 1928-ci ilin yanvar ayının 1-dən isə həftədə iki dəfə nəşr edilmişdir. Qəzetin ilk və sonrakı bir neçə nömrəsi Ba-la Əfəndiyevin, Mustafa Hüseynovun və Murtuza Muradovun böyük əzmkarlığı və sə-yi ilə araya-rəsayə gəlir. Onlar bütün qüvvə və bacarıqları qəzetin vaxtlı-vaxtında, yük-sək keyfiyyətlə çıxmasına sərf edirdilər. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, Murtuza Muradov qəzetin ilk fotoqrafı (ressamı) ol-maqla yanaşı, həm də qəzetin texniki şöbə-sinin müdiri kimi çalışmışdır. Ümumiyyətlə, M.Muradovun da İrəvanda Azərbaycan ədə-

bi-mədəni mühitinin təərəqqisindəki fəaliyyəti diqqətəlayiqdir. Qəzet səhifələrində onun xeyli sayda felyetonları, dəyərli məqalələri dərc olunmuşdur.

Qəzet nəşr olunduğu ilk günlərdən azər-baycanlı oxucular arasında böyük maraq doğ-urduğundan getdikcə qəzetin ətrafına çox-lu sayda müxbirlər, yaradıcı insanları toplaq-mağa başlayır. Qısa zaman içərisində Sava-lan Şirinov, Mehdi Başıroov, Qəşəm Şahba-zov, Nəzər Paşayev, Qulam Fəhrədov, Tağı Camalov, Nureli Qurbanov, Rüstəm Tağı-yev, Abdulla Mirzayev, Məcüd Sultanov, Qe-yis Münşiyeva, Qasım Əliyev, Əli Rəhimov və başqa ziyalıları qəzetin işində fəal iştirak edərək onun ən aktiv müxbirlərinə çevrilmiş-dilər. Əvvəllər qəzet 14 nəfər müxbirə ma-lik olduğu halda, getdikcə daha böyük sayda müxbirlər ordusunu öz ətrafına cəlb edə bil-mişdi. Qəzetin keyfiyyəti və qüsurusuz, sam-ballı nəşri üçün təcrübəli mütəxəssis kadrla-rə isə böyük ehtiyac olduğundan Bala Əfə-ndiyevin, Mustafa Hüseynovun şəxsi təşəb-büsü və yardımı sayəsində redaksiyanın əməkdaşları peşə ixtisasını artırmaq məqsə-dilə Moskva, Leningrad, Xarkov, Rostov və digər şəhərlərdə iş təcrübəsi keçməyə gön-dərilirdilər.

“Zəngi” qəzetinin gündən-günə artmışda olan nüfuzu, geniş oxucu kütləsinin rəporu-na çevrilməsi, onun kiçik formatta, həftədə bir dəfə çıxması, azərbaycanlı əhəlinin mə-mənəcə “Kəndli kommunaı” qəzeti nəşr edil-ri.

Amma buna baxmayaraq, qəzetin redak-toru Mustafa Hüseynov milli və siyasi iradə-si sayəsində “Zəngi” qəzetinin həftədə iki dəfə nəşr edilməsinə nail olur. Qəzet 15 oktyabr 1927-ci ildən həftədə 2 dəfə 4 səhifə-dən ibarət olmağa nəşr edilir. Hər həftə bazar və ümü axşamı çıxan “Zəngi” qəzetin-nin nüfuzu getdikcə daha da artmışda idi.

Əgər 1924-ü ildə qəzetin tirajı 400, 1926-cı ildə 550, 1927-ci ildə 1040 idi, 1928-i ilin martında 2400 olmuşdu. Qəzet azərbaycanlı oxucular tərəfindən böyük maraq və rəğ-bətlə qarşılandığından tirajının surətlə artmasına müvəffəq olurdu.

“Zəngi” qəzeti Azərbaycanla əlaqələrə çox böyük önəm verirdi. Buna görə də bu qəzet Azərbaycanı -ilk növbədə Naxçıvanda özü-nə gəniş və daimi oxuu auditoriyası tapmış-dı. Bakıda Məhəmməd Zeki, Naxçıvanda Qulam Səfərov, İbrahim Qazıbəyov, Səfa Əylisli, Gənədə isə Məhərrəm Əliyev qəze-tin ən feal müxbirləri və təbliğatçıları idilər. Belə ki, 1928-i ildə qəzetin Naxçıvanda hö-kumət kinoteatrında 23, istehlak cəmiyyətində 83, Orudubadda 27 nüsxə abunəçisi var idi. Bu abunəçilər İrəvanda və bütün Ermə-nistanda baş verən hadisələrdən xəbərdar olurlardı.

“Zəngi” qəzetinin nömrələrini ardıcıl izlə-dikdə burada “Molla Nəsrəddin” satirik jurn-alının təsiri daha çox nəzərə çarpır. “Molla Nəsrəddin” jurnalındaki “Lağlağı”, “Mıgmi-ğə”, “Bacadan baxan”, “Circırama”, “İki müx-bir”, “Hərədam xayal”, “Ruçqa” və s. bu kimi imzalarla “Zəngi” qəzetinin səhifələrində tez-tez rast gəlinməsi, felyetonların, karikatura-ların oxşarlığı satirik məzmunlu yazıların üs-lubu özünü daha çox göstərirdi. Görünür, vax-tılı ilə “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalı İrəvan-da özünə daha höküm yer tutmuşdu. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli publisist - yazıçı Eynəli bəy Sultanov bir müddət “Zəngi” qəzetində tərüməçi kimi çalışmışdır.

Bu məsələdən bəhs edən tədqiqat əsə-rlərində qəzetin 1927-ci ildən 1937-ci ildək “Qızıl şəfaq”, 1937-39-cu illərdə “Kommun-ist”, 1939-cu ildən isə “Sovet Ermənistanı” adı ilə nəşr olunduğu göstərilir. Halbuki “Zəngi” qəzetinin 1928-ci il 31 dekabr nömrəsi latin qrafikası ilə Mustafa Hüseynovun redaktoruluğu ilə çap olunmuşdur. Onu da qeyd edərk ki, artıq qəzetin əsas hissəsi latin əlifbası ilə, sonuncu səhifəsi ərəb əlifbası ilə nəşr edilirdi. Qəzetin 1937-ci il tarixli 24 sentyabr nömrəsində belə bir bildiriş veril-mişdir: “Qızıl şəfaq” qəzeti bu yaxın günlər-də böyük formatta (həcmdə) “Kommunist” adı ilə çıxacaqdır”.

1927 noyabr 1924-cü ildən 31 de-kabr 1928-ci ilə kimi “Zəngi”, 01 yanvar 1929-cu ildən 01 oktyabr 1937-ci ilə qədər “Qızıl şəfaq”, 02 oktyabr 1937-ci ildən 25 sentyabr 1939-cu ilə kimi “Kommunist”, 26 sentyabr 1939-cu ildən 1989-cu ilə qədər isə “Sovet Ermənistanı” adı ilə işiç üzü gör-müşdür.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, İrə-vanda və eləcə də bölgələrdə yaradılıclı qə-biliyyətinə malik olan azərbaycanlı gənclərin ədəbi meydana çıxarılmasına, onların ədə-bi yaradıcılığının inkişaf etdirilməsində və ic-timaiyyətlə təqdim olunmasında “Qızıl şəfaq” qəzeti böyük rol oynamışdır.

Araşdırmalarda məlum olur ki, 1929-cu ilin yanvar ayında İrəvanda keçirilən Zaqaf-qaziya şair və yazıçılarının ədəbi toplantı-sında iştirak etmək üçün Cəlli Məmmədov, l.Əminbəyli, Hacı Kerim Sanlı, Xəlil İbra-him, Cəfər Cabbarlı, Süleyman Rüstəm, Seyid Hüseyn, Mikayıl Musfıq, Abdulla Şa-iq, Əhməd Cavad, Məmməd Rahimdən ibarət nümayəndə heyəti “Qızıl şəfaq” qəze-ti redaksiyasında olmuş, qəzetin baş re-daktoru olmuş Əkbər Rizayevlə və redaksi-ya heyəti ilə görüş keçirilmiş bədii, publisist-ik və “Qızıl şəfaq” qəzetinin ədəbiyyatı sahifəsinin buraxılması, genişləndirilməsi və s. məsələlər haqqında geniş söhbətlər aparıl-mışdır. “Qızıl şəfaq” qəzeti Azərbaycan nü-mayəndə heyətinin on günlük fəaliyyətini böyük zövqlə işiçqlərmiş, onların gəliş-i münasibəti ilə qəzet İrəvanda yaşayıb ya-radan gənc şair Asya Məsudinin “Sabiri bir xatirə” adlı şeirini çap etmişdir.

Onu da qeyd edərk ki, belə tədbirlər sırf ideoloji xarakter daşıyıb, prinsip etibarini ilə marksizm-leninizm fəlsəfəsinin ədəbiyyata təcəssümü problemlərinə həsr olunsalar da, İrəvan azərbaycanlı şair və ədiblərinin yara-dıcılıqlına bir növ stimül verirdi.

“Qızıl şəfaq” qəzeti də öz sələfi “Zəngi” ki-mi mübariz idi və o vaxtlar mətbuata verilmiş nisbi azadlıqdan yətinəcə bəhrələndə bilirdi.

Amma bununla yanaşı, “Qızıl şəfaq” qəze-ti də öz sələfi “Zəngi” qəzeti kimi çoxlu məhru-miyyətlərə üzləməli olurdu. Belə ki, redak-siyanın daimi binası olmadıqđ üçün ünvanlar tez-tez dəyişir, kağız problemi ortaya çıxır, həm də onun abunəçi məsələsi çox vaxt probleme çevrilirdi. Amma redaktordan tut-muş mürəttibə qədər hamı fədakarlıqla çalış-ır, əlindən gələni edirdi ki, qəzet müntəzəm nəşr olunsun. Bunun üçün redaksiya heyəti Bakı, Naxçıvan, Şəki və başqa şəhərlərdən də abunəçilər cəlb edirdi.

Azərbaycan MK 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən tamamilə latin qrafikasına keç-məyi qərar almışdı. Amma İrəvanda hələ bir sıra dövlət idarələrinin qapısındaki lövhə-lərdə ərəb əlifbası ilə yazılar qalmaqda idi. Qəzet hətta ali orqanlar qarşısında bu mə-sələni çox ciddi şəkildə qoyurdu. Məsələn, qəzetdə çap olunmuş “Mərkəzi İcraiyyə Ko-mitəsinənd tələb edirik” başlıqlı yazıda deyil-ri: “Oktyabr inqilabının balası olan yeni əlif-banı Şuralar hökuməti daxilində olan türk-tar xalqı rəsmi əlifba kimi qəbul etdilər. 1 yanvardan etibarən qonşu qardaş Azerbay-canda əlifba hökumət əlifbası olaraq həyata keçməkdədir. Aldığımız məlumata görə, E.S.Ş.C Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Heyə-ti Rəyasəti yeni əlifbanı rəsmi olaraq Erme-nistanda həyata keçirmək üçün qiymətli bir qərar çıxarmışdır. Ancaq onun həyata keçil-məsinə qərar verən ali idarənin qarşısında olan tarixin zibil vəşiyyəni atılan ərəb əlifbası ilə yazılı lövhənin qalmasına təəcüb edirik. Beləliklə, yenlik, yəni də yenilik lazımdır. Biz bu tələbi hökumətimizdən istəməyə haqqımız var zənnindəyiz”.

Qəzet eyni tələbə növbəti nömrəsində Ədliyyə Komissarlığına müraciət etmişdir. İstər İrəvanda, istərsə də başqa şəhərlərdə çıxan dövrü mətbuat hər halda sovet mətbu-ati idi. Buna görə də mətbuat yalnız Komun-ist-bolshevik ideologiyasını təbliğ etməli və bu prinsipdən kənara çıxmamalı idi. Komun-ist Partiyası və sovet hökuməti bu mə-sələləri çox asanlıqla həll etdilər.

Nəşrlər üzərində nəzarəti gücləndirmək və ya keçmiş idealaizə edən kiçik bir yazının da dərc edilməsinə yol verməmək üçün 1922-ci ilin iyun ayında ədəbiyyat və nəşri-yat baş idarəsi yaradıldı. Bu mərkəzi idarə-nin hər bir müttəfiq respublikada şöbəsi var idi. Bu şöbələr zahirdə respublika XKS-nə tabe olsalar da, əslində onların işinə Moskvadan nəzarət olunurdu. Bu səbəbdən də repressiya illərində ən çox təqiblərə me-ruz qalan zümrələrdən biri də mətbuat işçiləri idi. “Zəngi”, sonralar isə “Qızıl şəfaq” qə-zetinin məsul redaktoru Mustafa Hüseynovu gülləmişdilər. Mustafa Hüseynovun güllə-nməsinə erməni şovinst dairələrinin xü-susi rol oynaması aydın şəkildə özünü gös-tərmişdir. Bu, ilk növbədə onunla bağlı idi ki, Mustafa Hüseynovun qəzetdə məsul redak-tor olduğu dövrlərdə azərbaycanlıların ədə-bi-mədəni yüksəlişinə hər vasitə ilə süni ən-gəllər yaratmağa çalışın, Ermənistan rəh-bərliyini kəskin tənqid edən, erməni daşnaqlarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəziyyətlərə ədi xeyli sayda məqalələr çap etdirməsi, Türkiyənin iqtisadi-siyasi uğurları, Atatürkün, o cümlədən digər türk dövlət xadimlərinin haqqında qəzetin süttünlannda yazı-lar dərc etdirməsi, Türkiyə haqqında intensiv informasiyaların dərc olunması ermənilər-i çıçıqlandırmağa bilməzdi. Qəzetin digər əməkdaşları İbrahim Əliyev, İsmayıl Əliyev, Abdulla Mirzayev və məktublar şöbəsinin müdiri şair Abbas Azəri də repressiyaya me-ruz qalaraq, müxtəlif bəhanələrlə aradan götürülmüşlər. Onların ən böyük təqsiri mə-tbuatda xalqının tarixi haqqını müdafiə etmə-ləri idi.

Ermənilər kommunist-bolshevik pərdəsi altında ziyalılarımsı məhv etməklə yanaşı, onlara qarşı fiziki terror və sui-qətlərar təşkil etməkdən də çəkinməyirdilər. Erməni terroru-nun qurbanlarından biri də “Qızıl Şəfaq” qə-zetinin Dilçan üzrə müxbiri, amansızcasına qətlə yetirilmiş Alma Muğanlinski idi. “Qızıl şəfaq” qəzetı bu barədə yazırdı: “Alma öz şəərəfli vəzifəsini yerinə yetirmək sahəsində ön sıralarda gedən bir yoldaşı idi. Düşmənlər ona sui-qəsd etməkdən çəkinməyərək Al-manı qətl etdilər”. Bütün bu çətinliklərə bax-mayaraq, “Qızıl şəfaq” qəzeti öz fəaliyyətini inamla davam etdirirdi.

“Zəngi” qəzetini 1929-u il yanvarın 1-dən əvəz edən “Qızıl şəfaq” həftədə 2 dəfə çıx-maqla öz sələfinin tempini aşığı salmadı. Qəzet 17 yanvar 1929-cu ildə 5-cü nömrə-sindən etibarən tamamilə yeni əlifba ilə nəşr edilmişdir. Əgər “Zəngi” qəzetinin arzusı 5 min tirajla çap olunmaq idisə, “Qızıl şəfaq” öz nəşrinin 2 il yanrında artıq 10 min tiraj haqqında elan vermişdir: “Bütün kolxoz, kol-xozcu, zəhmətkeş, kəndli, fırcəqi, kosmo-mol, qadin, pioner, hamı, hamı, hamı “Qızıl şəfaq”ın sayı 10 min olmalıdır”.

Qəzetin tirajının artmasına İrəvan Azər-baycanlı Pedaqoji və Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun müəllim və tələbə kollektivi xüsusi səy göstərirdilər. Qəzetin ən aktiv müxbirləri və təbliğatçıların məhz bu təhsil müəssisəsinin müəllim və tələbə heyəti idi. Mətbu orqanın bütün bölgələrdə, Uluxanlıda, Ağbabada, Vətəbasarada, Qəmərlicdə, Üçmədzində, Basarkeçərdə, Qar-aqoyunluda və digər yerlərdə müxbir mən-təqələri fəaliyyət göstərirdi. Bölgələrdə isə mətbuat yayım şöbələrinə əsasən ermənilər-in təyin olunması qəzetin abunəçilərinə vaxtlı-vaxtında çatdırılmasını, yayımanı ən-gəlləyirdi. Qəzet həftələrdə öz azərbayanlı oxucularına çatdırılırdı. Bu da qəzetin abu-nəçiləri arasında xeyli narazılıq törədird və haqlı iradlarına səbəb olurdu. Hətta abunə-çiər həftələrdə əbunə olduqları qəzeti alma-dıqlarına görə müvafiq qurumlardan bunun qarşısını alınmasını qətiyyətlə tələb edirdilər. “Qızıl şəfaq” qəzetinin səhifələrində abu-nəçilərin bu cür haqlı irad və tələblərinə də tez-tez rast gəlmək olur. Burada erməni şov-ist-hakim dairələrinin əsas məqsədi mə-tbuatə oxucunu canlı təmasdan məhrum et-mək idi. Ermənilərin yaratdıqları maneələrə baxmayaraq, azərbayanı oxucuları kütləvi şəkildə qəzetə abunə yazılmasını davam etdirdirdilər. Bu isə qəzetin dərin məzmunlu və oxunaqlı çıxması üçün ən fədakar kollektivini daha da ruhlandırırdı.

“Qızıl şəfaq” qəzeti redaksiya heyəti tərə-

findən nəşrinin 6-cı ildönümü münasibətilə keçirdiyi toplantıda fəaliyyəti dövründəki həs-abatı dinlənilmiş, uğurları ilə yanaşı nöq-sənları da nümayəndələrin diqqətinə çatdırıl-mışdır. Qəzetin məsul redaktoru Əli Tağıza-zadənin sədrliyi ilə keçirilən konfransda əs-a-sən mətbu orqanın abunəçilərə vaxtında çatdırılmaması, gündəlik nəşr olunması, ki-çik formatta çıxması ətrafında müzakirələr aparılmışdı. Onu da qeyd edərk ki, həmin konfransda Azərbaycanın böyük səhnə usta-sı Hüseynqulu Sarabski də iştirak etmiş, konfrans iştirakçıları qarşısında çıxış edərək, yaradıcı kollektiv işlərində uğurlar arzula-nmış və öz təbrikinə çatdırmışdır. Artıq qəzetin 1932-i il yanvarın 1-dən gündəlik çıxacağı haqqında qəzet özünün 22 dekabr 1931-i il sayında məlumat vermişdi. Qəzet özünün gündəlik çıxacağı haqqında elan versə də, buna nail ola bilməmişdir. 1930-cu ilin 24 yanvarından 1950-ci ilə qədər həftədə 3 də-fə çıxmışdır. Qəzetin həftədə üç dəfə çıxma-sı nəticəsində bir sıra mühüm sahələr haq-qında məlumat ya gec dərc edilirdi, yaxud da işiqləndirilmirdi. “Qızıl şəfaq”ın 1000-cü nömrəsinin çapdan çıxması münasibətilə qəzetin redaktoru Mustafa Hüseynov qəze-tin keçdiyi şərəfli yol haqqında geniş məqa-lə ilə çıxış edərkə yazır: “Qızıl Şəfaqın 10 il ərzində gördüyü işlər inkar olunmaz müvəf-fəqiyyətləridir”. Artıq gündəlik çıxan bu mə-tbuat orqanı nainki Cənubi Qafqazda, bütün SSRİ-də nəşr edilən mətbuat orqanları arası-nda böyük nüfuz qazana bilmişdi. Qəzetin 1000-ci nömrəsinin çapdan çıxması münəsi-bəti ilə Cənubi Qafqazda və başqa yerlərdə nəşr olunan bir sıra mətbuat orqanları qəze-tin redaksiyasına təbrik məktubu göndərmiş-dilər. Belə mətbuat orqanlarından “Kommun-ist” (Azərbaycanda nəşr edilən, redaktoru Əli Aslanov), “Yeni yol”, “Bakinskiy raboçi”, “Şərq qapısı”, “Zarya Vostoka”, “Krestyanskaya” qəzeti, “Vişka”, “Narubejiye Vostoka”, “Yeni kənd” (redaktoru Teymur Hüseynov), “Gənc işçi” (redaktoru Qəzənfər Məhəmmədov) və s. göstərmək olar. Azer-baycan dilində çıxan yerli mətbuat orqanları “Bolshevik surəti”, “Qırmızı Basarkeçər”, “Zər-bəçi kolxozcu” (baş redaktoru Rza Vəlibə-y) o, eyni zamanda 1934-cü ildə Dəvəli MTS-in reisi vəzifəsində çalışdığı İrəvan azərbaycanlı kənd təsərrüfatı texnikumunun kollektivii də “Qızıl şəfaq”ın 10 illiyi və 1000-ci nömrəsinin çapdan çıxması münasibəti ilə bu mətbuat orqanını təbrik edirdi.

1935-ci ildə Azərbaycan yazıçılarından M.S.Orudubadi, M.Müsfıq, S.Rəhman, M.Hü-seyn, Y.Vəzirov və başqaları İrəvanda olar-kən “Qızıl şəfaq” qəzetinin redaksiyasında olmuş, bu mətbuat orqanının redaksiya heyə-tinin üzvləri ilə görüş keçirmişlər. Görkəmli yazıçı və şairlər “Qızıl şəfaq” qəzetinin fəaliyyəti ilə yaxından tanış olmuşlar. Onlar qə-zetin azərbaycanlı əhəli arasında böyük iş apardığını və yaradıcı soydaşlarımızın bədii yaradıcılığının inkişafında böyük rol oynadı-ğını xüsusilə qeyd etmişlər.